

European Social Science History Conference, Göteborg (Szwecja), 12–15 kwietnia 2023 roku

W dniach 12–15 kwietnia 2023 r. w Göteborgu (Szwecja) odbyła się kolejna konferencja z cyklu „European Social Science History Conference” (ESSHC). Była to pierwsza jej edycja zorganizowana w formie stacjonarnej po pandemii Covid-19 (tylko niektóre sesje odbyły się w formie hybrydowej) – poprzednio, w 2021 r., obradowano bowiem zdalnie. Ideą przyświecającą organizatorom konferencji – Międzynarodowemu Instytutowi Nauk Społecznych w Amsterdamie – jest „zgrupowanie badaczy wyjaśniających historyczne zjawiska za pomocą metodologii nauk społecznych”. Z tego względu ESSHC wyróżnia interdyscyplinarność i udział badaczy z różnych dyscyplin: historyków, socjologów, geografów, a ze względu na rozwijające się w każdej specjalizacji metody cyfrowe, również specjalistów IT.

Konferencja podzielona była, tradycyjnie, na liczne panele tematyczne. Obecnie było ich 27, czyli tyle samo, ile w poprzedniej edycji. W ramach każdego panelu odbywało się kilka sesji liczących średnio od dwóch do czterech referatów. Były to następujące panele (liczby w nawiasie oznaczają liczbę sesji): „Labour” (33), „Women and Gender” (30), „Politics, Citizenships and Nations” (26), „Family and Demography” (24), „Ethnicity and Migration” (23), „Culture” (17), „Economic History” (17), „Education and Childhood” (17), „Health and Environment” (17), „Criminal Justice” (15), „Sexuality” (14), „Oral History” (13), „Elites and Forerunners” (13), „Rural” (13), „Social Inequality” (12), „Material and Consumer Culture” (11), „Urban” (10), „Middle Ages” (9), „Africa” (8), „Antiquity” (7), „Religion” (7), „Spatial and Digital History” (6), „Global History” (6), „Science & Technology” (5), „Asia” (5), „Theory” (5), „Latin America” (4). Część

z sesji zakwalifikowana została do więcej niż jednego panelu z powodu zbieżności tematycznych prezentowanych na nich wystąpień. Łącznie odbyły się 303 sesje, w których wygłoszono ponad dziewięćset referatów. Oprócz nich odbyło się również dziewięć sesji dyskusyjnych oraz osiem sesji poświęconych najnowszym publikacjom naukowym z wybranych dziedzin. Cechą charakterystyczną konferencji są wystąpienia dyskutantów, którzy jako pierwsi podsumowują wygłoszone referaty, dzieląc się uwagami ogólnymi i szczegółowymi, jak i otwierają w ten sposób dyskusję.

Tematyka przestrzenna i geograficzna poruszana była przede wszystkim w ramach panelu „Spatial and Digital History” (choć nie tylko). Składał się on z sześciu sesji – „Complex Source Analysis”, „Archives”, „Linked Data”, „Spatial History I”, „Spatial History II” i „Urban History”. Oprócz kwestii przestrzeni, zagadnieniem łączącym referaty w powyższych sesjach było szerokie i różnorodne zastosowanie metod i narzędzi cyfrowych. Choć niekiedy tematyka referatów skupionych w jednej sesji była różnorodna, to jednak zawsze była podstawą do inspirującej dyskusji metodycznej.

Podczas pierwszej ze wspomnianych sesji – „Complex Source Analysis” – zostały wygłoszone trzy referaty. W pierwszym z nich – „Contemporary Perceptions of Trade: a Spatial Analysis of Trade Fair Calendars Published in the 16th and 17th Century” – Ulf Christian Ewert, Leif Scheuermann i Susanne Rau scharakteryzowali ciekawe źródło historyczne, którym są kalendarze jarmarków, popularne w Europie w XVI i XVII w. Informacje z tych źródeł zostały przez badaczy wpisane do bazy danych, a jej struktura została dostosowana do natury źródła. Na tej podstawie prelegenci zaprezentowali rozkład przestrzenny jarmarków w Europie, częstotliwość ich odbywania, a także pokazali różnice pomiędzy poszczególnymi kalendarzami. Drugi referat wygłosiła

Maele Le Roux – „*«A Midnight of Utter Despair»: Representations of the Irish Civil War in the Capuchin Annual Periodical (1930–1977)*”. Prelegentka, korzystając z narzędzi cyfrowych, dokonała analizy numerów czasopisma „*Capuchin Annual*” z lat 1930 i 1977 pod kątem sposobu opisywania na ich łamach irlandzkiej wojny domowej z lat 1922–1923. Przedstawiła m.in. ilościowe zestawienie określiń stosowanych w opisywaniu tego konfliktu, rozkład chronologiczny dotyczący częstotliwości ukazywania się tekstów na ten temat czy też zestawienie tekstów z podziałem na stanowisko wobec wojny, jakie zajmował jego autor. Autorem trzeciego referatu – „*The Same Old Song: Harmonic Complexity in Parliamentary Speeches, 1978–1988*” był Johan Malmstedt. Prelegent podjął interesującą próbę analizy przemówień szwedzkich parlamentarzystów pod kątem ich złożoności akustycznej. Wykorzystane zostały do tego celu nagrania sesji szwedzkiego parlamentu. Autor próbował odpowiedzieć na pytanie, czy tego typu analizy mogą wskazać na pewne wzorce wygłaszania mów np. w podziale na poszczególne partie polityczne. I choć wstępne wyniki analiz wskazały na pewne różnice, to rzecz wymaga dalszych, pogłębionych badań. Niemniej sam pomysł badawczy wydaje się interesujący i może w przyszłości zaowocować ciekawymi wynikami.

Podczas drugiej sesji – „*Archives*” – zostały wygłoszone dwa referaty. Natália Váradi w wystąpieniu pt. „*The Hungarian Revolution of 1956 in the KGB Documents Held in Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine and the State Archive of Transcarpathian Oblast*” przeprowadziła analizę ilościową i jakościową tytułowych dokumentów archiwalnych, wskazując na układ i strukturę ich zachowania oraz na możliwości wykorzystania tych materiałów do badań nad dziejami rewolucji węgierskiej z 1956 r. Kolejny referat – „*Managing Humanities Research*

Data and Collections, the Records Continuum Model and the Collections of the Meertens Institute” – wygłosił Douwe Zeldenrust. Na przykładzie kolekcji archiwalnej przechowywanej w Instytucie Meertensa w Amsterdamie prelegent zaprezentował model („*Records Continuum Model*”), dzięki któremu można lepiej zrozumieć proces powstawania archiwaliów, sposób ich ustrukturyzowania i wykorzystywania oraz proces tworzenia metadanych. Model ten jest szczególnie istotny w kontekście tworzenia coraz to nowszych archiwaliów cyfrowych, wymagających nieco innego podejścia niż archiwalia tradycyjne, głównie papierowe, i pozwala na spojrzenie na tego typu materiały w różnych wymiarach.

Trzecia sesja panelu „*Spatial and Digital History*” dotyczyła danych połączonych („*Linked Data*”). Pierwszy referat, pt. „*Deep Mapping meets Public Participatory HGIS: the Next Generation of the Keweenaw Time Traveler*”, wygłosił Don Lafreniere (z zespołem). Prelegent zaprezentował projekt „*Keweenaw Time Traveler*”, oparty o szeroki udział uczestników amatorów i służący do opracowania „głębokiej mapy” („*deep map*”) badanego obszaru. Portal, który został przygotowany w ramach tego projektu, wykorzystywany jest m.in. do odkrywania historii poszczególnych miejscowości, podejmowania wysiłków na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego czy też rekonstrukcji dziejów własnej małej ojczyzny. Drugi referat w sesji – „*The Crumb Trail from Aggregate to Observations. Linked Data to Replicate Calculations of Population Sizes in the Low Countries*” – wygłosili Rombert Stapel i Ivo Zandhuis. Prelegenci omówili wykorzystanie idei „*Linked Data*” w pracy ze spisami ludności, pokazując duży potencjał zastosowania nowoczesnych narzędzi i metod w opracowaniu tego typu źródeł historycznych, zwłaszcza w kontekście szacunków liczby ludności. Dzięki połączeniu danych źródłowych z wynikami

badania możliwe jest sprawdzenie tych ostatnich pod kątem ich poprawności i oceny zastosowanej do ich obliczenia metodyki.

Czwarta i piąta sesja – „Spatial History” – to w dużej mierze jedna całość podzielona ze względów technicznych na dwie części. W pierwszym referacie – „The Entanglement of Space, Narratives and Maps. The Digital Representation of Karol Perthées’ Sketches of the Parishes of the Polish Kingdom from the 2nd half of the 18th Century” – Michał Gochna przedstawił założenia i aktualnie prowadzone prace nad projektem edycji szkiców i map specjalnych Karola Perthéesa. Wystąpienie korespondowało w pewnej mierze z poprzednią sesją, bowiem w prezentowanym projekcie dane źródłowe ze szkiców i map są połączone z wytworzonymi na ich podstawie danymi krytycznymi oraz, docelowo, z wynikami badań. W drugim wystąpieniu – „Using Historical GIS and Corpus based Methods in Research of Historical Topography and Toponymy” – Hrvoje Kekez i Branimir Brgles zaprezentowali wykorzystanie narzędzi i metod GIS do zbierania, strukturyzowania i analizowania danych dotyczących przestrzeni dawnej Chorwacji. Dane te pozyskiwane są ze źródeł pisanych, kartograficznych i ikonograficznych, a także z wypraw terenowych służących m.in. do zbadania bieżącego stanu różnego rodzaju fortyfikacji. W trzecim referacie – „An Introduction to the COMMUNES Project: Historical GIS of Municipalities and multimodal transport networks in France (18th century-present)” – Alexis Litvine zaprezentował projekt będący swego rodzaju przestrzennym portalem historycznym dawnej Francji. Na podstawie szerokiego zbioru źródeł pisanych i kartograficznych zespół projektowy rekonstruuje m.in. sieć dróg, granice wprowadzonych podczas rewolucji francuskiej komun, ich relacje z wcześniej istniejącymi parafiami katolickimi, a także łączy dane źródłowe z wynikami i udostępnia je szerokiej publiczności. W czwartym

referacie – „Propaganda Journeys to «Real» and «Imagined» Spaces of the GDR’s Poliomyelitis Vaccination Campaign: East Berlin” – Peter Banks przeprowadził analizę roli przestrzeni w upowszechnianiu wiedzy o zapobieganiu epidemiom. Ostatni referat, pt. „GULAG Spaces in Public Memory: Tourist Sites Reimagined”, wygłosiła Irina Mukhina. Przedstawiła, w jaki sposób tereny dawnych gułagów funkcjonują w świadomości ich obecnych mieszkańców i jak są przedstawiane w kampaniach promujących region pod kątem turystycznym. Prelegentka wskazała, że miejsca te stały się elementem życia codziennego, a ich mieszkańcy w pewnym sensie oddzielili miejsca fizyczne od ich dawnych znaczeń.

Ostatnia sesja w panelu „Spatial and Digital History” poświęcona była historii miast. Iason Jongepier i Rogier van Kooten w referacie pt. „Social-spatial Reorientation in Antwerp, 1600–1800. Using a HISGIS «Laboratory» to Study the (Un)changing Nature of Early Modern Urban Environments”, na podstawie zebranych danych dotyczących historii Antwerpii prześledzili zmiany wzorców socjotopograficznych w obrębie miasta na przestrzeni dziejów, w tym wypadku między XVI a XIX w. Wskazali na zależność między przeobrażeniami elit (w miarę upływu czasu ktoś inny staje się elitą) a zmianami w przestrzeni oraz na wpływ przemian gospodarczych. Drugi referat – „Social Mobility in the Early Modern Town. A Spatial Approach” – wygłosiła Ewa Kaźmierczyk. Porównując dane z różnych spisów ludności prelegentka przeanalizowała mobilność społeczną w Krakowie w końcu XVIII w. Zjawisko to dostrzegalne jest przede wszystkim wśród elit miejskich, co wiąże się m.in. z możliwościami badawczymi, jakie daje baza źródłowa. Podobnie jak autorzy poprzedniego referatu, Kaźmierczyk wskazała na kluczowe znaczenie metod i narzędzi GIS w tego typu badaniach. Taka była również jedna z konkluzji ostatniego referatu – „The

Apple does not Fall Far from the Tree. Family Ties as a Factor Shaping Socio-spatial Relations in Small Pre-industrial Town: Case of Dolsk (Poland) in the First Half of the 17th Century” – wygłoszonego przez Michała Słomskiego. Prelegent na przykładzie siedemnastowiecznego, wielkopolskiego Dolska wskazał na znacznie związków rodzinnych, które kształtowały stosunki społeczne w małym mieście, a co za tym idzie, również jego przestrzeń.

Podsumowując powyższe referaty i toczone na ich podstawie dyskusje, należy podkreślić, że przestrzenny aspekt badań wiąże się ściśle z wykorzystaniem metod i narzędzi cyfrowych (GIS), czego efektem jest to, że referaty, których autorzy się nimi nie posługiwali, należały do rzadkości. Podobnie jak w poprzednich latach wiele wystąpień dotyczyło prezentacji obecnie prowadzonych projektów badawczych, które realizowane są, ze względu na skomplikowanie i szeroki zakres badań, przez zespoły skupiające specjalistów z różnych dyscyplin – historyków, geografów, informatyków i innych. Prawie wszystkie z tych inicjatyw zakładają publikację wyników badań w wolnym dostępie w formie przystępnej dla szerokiego grona odbiorców. Zauważalny jest również trend włączania badaczy amatorów do badań i rozwój projektów opartych o *crowdsourcing*. Co ciekawe, tematyka przestrzenna i cyfrowa przewijała się również w referatach wygłoszanych podczas sesji z innymi paneli niż „Spatial and Digital History”, co wskazuje na upowszechnienie związanych z nimi metod i narzędzi w badaniach nad różnymi zagadnieniami. Kolejna edycja konferencji z cyklu ESSHC odbędzie się w dniach 26–29 marca 2025 r. w Lejdzie. ■

Michał Gochna
(Warszawa)

Kongres Geografii Polskiej, „Niepewność w kartografii historycznej”, Poznań, 31 maja – 2 czerwca 2023 roku

W dniach 31 maja – 2 czerwca 2023 r. na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu odbył się Kongres Geografii Polskiej pod hasłem „Geografia niepewności”. Połączony był z jubileuszem stulecia „Czasopisma Geograficznego” oraz 64. Zjazdem Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Jest to największe tego typu cykliczne wydarzenie w Polsce, które skupia geografów z całego kraju. Tytułowa „geografia niepewności” wiąże się nie tylko z danymi współczesnymi, ale i z historycznymi. Coraz częstsze wykorzystywanie metod geograficznych przez historyków oraz sięganie po źródła i opracowania historyczne przez geografów skłoniło piszącego te słowa do zorganizowania sesji tematycznej pt. „Niepewność w kartografii historycznej”. Efektem prowadzonych przez obie grupy badaczy prac mających odniesienie czasowe i przestrzenne jest właśnie mapa. Niepewność i niekompletność informacji (przestrzennej i atrybutowej) jest immanentną cechą opracowywania map, ale w przypadku danych o przeszłości przybiera szczególną postać. Każdy opis z przeszłości w formie rękopisu, spisu statystycznego lub reprezentacji kartograficznej, będący podstawą modelowania danych historycznych, jest uwarunkowany kontekstem wynikającym z czynników m.in. politycznych, społecznych, ekonomicznych, kulturowych. W pomoc w organizacji sesji włączyły się, poza ośrodkiem warszawskim (Uniwersytet Warszawski, Polska Akademia Nauk) także uczelnie lubelskie (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej i Katolicki Uniwersytet Lubelski).

W czasie obrad wygłoszonych zostało osiem referatów poruszających wybrane zagadnienia kartograficznego modelowania historycznych danych przestrzennych

i akcentujących problemy współczesnej kartografii historycznej wraz z ich potencjalnymi rozwiązaniami. Wystąpienia dotyczyły kwestii wykorzystania metod geoinformatycznych w kartografii historycznej, rekonstrukcji i modelowania granic i podziałów (kulturowych, politycznych i administracyjnych), rekonstrukcji dawnej sieci osadniczej i reprezentacji treści źródeł historycznych w ujęciu przestrzennym.

Pierwszym prelegentem był Mirosław Krukowski (UMCS Lublin), który otworzył sesję wystąpieniem pt. „Pewność niepewności. Problemy z reprezentacją informacji przestrzennej”. Autor referatu omówił problem modelowania kartograficznego rozumianego jako proces reprezentacji rzeczywistości. Zauważył, że przejście od tego, co ma być przedstawione, do modelu zjawiska jest zakłócone i ograniczone przez wiele czynników związanych ze specyfiką ludzkiej natury oraz z pewnymi cechami realizacji technicznej modelu. W przypadku zjawisk historycznych niepewność jest tym większa, jako że nie mamy bezpośredniego dostępu do przeszłości, a wyłącznie do danych obarczonych pewną stronniczością. Następny referat pt. „Źródła niepewności w kartografii historycznej”, który również poruszał podstawowe problemy kartografii historycznej, wygłosił Bogumił Szady (IH PAN Warszawa, KUL Lublin). Autor dokonał dekonstrukcji *Atlasu historycznego Polski*, omawiając całą procedurę związaną z przygotowaniem map, np. uwarunkowania techniczne i metodykę pracy. Pozwoliło to na ocenę i charakterystykę ich wpływu na poziom niepewności oraz wiarygodność ustaleń. Postawił tezę, że dla poprawnego rozumienia treści map historycznych oraz ich właściwego wykorzystywania kluczowa jest świadomość ograniczeń kartografii historycznej.

Kolejne referaty poświęcone były niepewności w odtwarzaniu granic: państwowych, regionalnych i kulturowych. Beata Konopska (UMCS Lublin), Marek

Barwiński (UŁ Łódź) i Mateusz Zawadzki (UMCS Lublin) w referacie „Źródła historyczne jako podstawa odtwarzania koncepcji granicy polsko-czechosłowackiej po pierwszej wojnie światowej” zaprezentowali wyniki badań nad materiałami po konferencji paryskiej (1919), której zadaniem było ustalenie nowego ładu w Europie. Autorzy wskazali na odcinki graniczne, których najczęściej dotyczyły wspomniane dokumenty i materiały. Na podstawie wyników analizy treści zebranych map (polskich i czeskich) postawili i udowodnili tezę, że mapy tematyczne wpływały na lepsze zrozumienie idei kształtowania państwowości, ale równocześnie budziły konflikty związane z terenami przygranicznymi. W kolejnym referacie („Przebieg granicy między tradycją zachodnią [łacińską] i wschodnią [prawosławną] w Europie i sposoby jej wyznaczania”) Alina Awramiuk-Godun (UW Warszawa) na podstawie dotychczasowych badań oraz własnych analiz starała się ustalić przebieg granicy między tradycją zachodnią (łacińską) i wschodnią (prawosławną) w Europie. Punktem wyjścia były dotychczasowe prace Feliksa Konecznego, Samuela Huntingtona i Piotra Eberhardta, stanowiące podstawę wyróżniania dwóch odrębnych cywilizacji w Europie. Następnie Autorka przy użyciu oprogramowania GIS przeprowadziła analizę rozmieszczenia obiektów sakralnych różnych denominacji na obszarze północno-wschodniej Polski i zachodniej Białorusi, wskazując potencjalny przebieg granicy między „wschodem” a „zachodem”. To podejście pozwala na lepsze zrozumienie specyfiki, charakteru oraz zmienności granic kulturowych w Europie, ale wymaga czasochłonnego zbierania danych. W wystąpieniu pt. „Granice regionu osadniczego Głuchoniemców w świetle źródeł z XIX wieku” Marcin Solarz (UW Warszawa) zajął się kwestią kartograficznego ujęcia granic regionu osadniczego Głuchoniemców w świetle źródeł z XIX w. opracowanych przez Franciszka

Siarczyńskiego, Wacława Maciejowskiego, Wincentego Pola, Józefa Szujskiego, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, krakowski „Czas” i Stanisław Niemcównę. Prelegent nałożył na siebie granice wyznaczone przez poszczególnych autorów, kreśląc w ten sposób obszar, którego dotyczyło najwięcej źródeł. Obszar ten powinien być zatem tym, który bez wątplenia należy do regionu osadniczego Głuchoniemców.

Kolejne wystąpienia związane były z problematyką osadniczą i niepewnością z nią związaną. Anna Miklar (UJ Kraków) zaprezentowała *Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królestwie Galicji i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem* z 1868 r. jako przykład źródła danych przestrzennych. Autorka przedstawiła dane, które można pozyskać z tego typu źródeł i możliwości ich wykorzystania, wyzwania, na jakie można natrafić w trakcie ich opracowywania oraz narzędzia, które współcześnie znacznie ułatwiają pozyskiwanie, weryfikowanie oraz wizualizację danych. Zwróciła uwagę na trudności w określeniu źródła pochodzenia niektórych informacji, znaczenia użytych pojęć i terminów czy niejednorodność zapisu tych samych informacji. Agnieszka Latocha-Wites (UWr Wrocław) zreferowała metodyczne problemy w rekonstrukcji krajobrazów śląskich wsi w średniowieczu na marginesie wydawanego *Słownika wsi śląskich w średniowieczu*. Zawarte w nim opisy oraz rekonstrukcje historyczno-geograficzne wsi wykorzystują różnorodne źródła danych, w tym przede wszystkim archiwalne dokumenty i historyczne materiały kartograficzne. Autorka skupiła się na wyzwaniach stojących za ich

harmonizacją, m.in. trudnościach w odtworzeniu układu cieków, stawów, zasięgu lasów itp. Wyraźnie podkreśliła problem niespójności różnorodnych źródeł i baz danych utrudniający przeprowadzenie rekonstrukcji dawnych krajobrazów.

Sesję zamknął referat Jacka Wolskiego (IGiPZ PAN Warszawa), który postawił pytanie o to, czy niepewność badacza jest ułomnością, czy atutem. Na wszystkich etapach procesu badawczego następują bowiem straty informacji przechodzącej przez kolejne filtry: koncepcyjne, techniczne i odbiorcze. Niepewność jest więc właściwa zarówno dla samego procesu modelowania, jak i dla twórcy oraz odbiorcy. Autor skłonił, że niepewność powinna być traktowana jako atrybut twórcy/odbiorcy i miara stopnia jego świadomej niewiedzy.

W dyskusji podnoszono zarówno kwestie ogólne, związane z podstawami teoretyczno-metodologicznymi kartografii historycznej, jak i szczegółowe, dotyczące poszczególnych badań. Zwracano uwagę przede wszystkim na fakt, że nie ma możliwości ucieczki od niepewności, nieostrości i niedokładności w kartografii historycznej – towarzyszy ona twórcom i użytkownikom map w zasadzie na każdym etapie procesu badawczego. Jedynymi możliwymi rozwiązaniami tego problemu są, po pierwsze, świadomość, że mapa historyczna nie jest wiernym odbiciem przeszłości, po drugie, jasne wskazywanie niepewności, a po trzecie dokumentacja działań podejmowanych na każdym etapie procesu badawczego lub procesu przygotowania mapy. ■

Tomasz Panecki
(Warszawa)

VI Ogólnopolska Konferencja Naukowa Historyków XIX wieku, Warszawa, 16–17 czerwca 2023 roku

W dniach 16–17 czerwca 2023 r. w Warszawie odbyła się VI Ogólnopolska Konferencja Naukowa Historyków XIX w. Organizatorami były Wydział Historii oraz Wydział Nauk o Kulturze i Sztuce Uniwersytetu Warszawskiego. Omawiane wydarzenie ma formę cykliczną, a jego cechą charakterystyczną są tematy przewodnie poszczególnych edycji. Pierwsza odsłona w 2017 r. poświęcona była badaniom nad drukami ulotnymi, druga w 2018 r. – donosom i aktom policyjnym, trzecia w 2019 r. – plotkom i pomówieniom, czwarta w 2021 r. – ikonosferze, a piąta w 2022 r. – źródłom do dziejów ziem polskich w XIX w. znajdującym się w zagranicznych archiwach, muzeach i bibliotekach. Tegoroczna, szósta konferencja koncentrowała się na zagadnieniach związanych z czasem i przestrzenią w perspektywie historycznej.

Podczas dwóch dni obrad 24 badaczy wygłosiło 23 referaty. Byli wśród nich zarówno doświadczeni badacze, jak i młodzi naukowcy dopiero zaczynający swoją karierę naukową. Przyjęta tematyka sprawiła również, że prezentowane wystąpienia były niezwykle różnorodne i pokazywały, jak duże możliwości interpretacyjne daje zagadnienie czasu i przestrzeni. Dzięki temu razem obradowali, a potem także wymieniali doświadczenia w kularach naukowcy, którzy z uwagi na prowadzone przez siebie badania nie mają zazwyczaj okazji do wspólnych spotkań.

Pierwszy dzień rozpoczął się panelem poświęconym szeroko rozumianej przestrzeni miejskiej. Na początku Wojciech Olesiński omówił podręcznik Sebastiana Alojzego Sierakowskiego pt. *Architektura obejmująca wszelki gatunek murowania i budowania* (1812). Następnie Piotr

Pomianowski opisywał budynki sądów i ich rozmieszczenie na terenie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Referatowi towarzyszyła prezentacja pokazująca wybrane przykłady gmachów sądowych, m.in. w Warszawie. Zupełnie inny charakter miało wystąpienie Pauliny Adamczyk prezentujące rysunki Jeana-Jacques'a Grandville'a i Alexandre'a-Gabriela Decamps'a z kolekcji Muzeum Narodowego w Warszawie, przedstawiające idealne pracownie malarskie.

Kolejna grupa referatów dotyczyła tylko pozornie prostego zagadnienia wytyczania i interpretowania granic. Obraz trudności związanych z podziałem ziemi i wyodrębnianiem poszczególnych działek zaprezentował Krzysztof Latawiec, który mówił o sporach granicznych w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w. Tomasz Opaliński analizował opisy gruntów z akt notarialnych, hipotecznych i sądowych, pokazując na wybranych przykładach, jak różniły się one między sobą mimo urzędowego charakteru tego źródła i w jak znacznym stopniu opierały się na lokalnych zwyczajach. Na koniec tej części Maria Korybut-Marciniak przeanalizowała korespondencję rodziny Dolińskich/Łazarowiczów z lat 1843–1870. Opisała m.in., jak często urzędnik oddelegowany do pracy w głąb Imperium Rosyjskiego wysyłał listy do rodziny w Wilnie, jakie miał możliwości odwiedzania krewnych oraz jak to wpływało na kontakty między członkami rodziny i poruszaną w listach tematykę.

Panel trzeci poświęcony był kartografii historycznej. Rozpoczęło go wystąpienie Krzysztofa Ostafina na temat wiarygodności galicyjskich średnioskalowych map topograficznych. Na podstawie uwzględniania lub pomijania zabudowań gospodarczych takich jak np. młyny wykazał, że przydatność tego rodzaju źródeł zarówno dla ówczesnych wojskowych, jak i dzisiejszych badaczy mogła być bardzo różna. Iryna Shandra starała się z kolei zrekonstruować losy zaginionej obecnie mapy

geologicznej Leonida Lutugina. W referacie podkreślono znaczenie działań Lutugina dla regionu i pokazano liczne dowody na pamięć o tym badaczu. Następnie zespół składający się z Wiesławy Duży, Olivera Zająca i Tomasza Paneckiego prezentował swoje badania związane z mapą Wojciecha Chrzanowskiego i Feliksa Wrotnowskiego. Panel zakończył się wystąpieniem Paneckiego poświęconym teoretycznym rozważaniom nad znaczeniem naukowego edytorstwa źródeł kartograficznych. Referat wywołał dyskusję na temat potrzeb historyka związanych z kartografią i stał się okazją do zareklamowania tworzonego przez zespół z Zakładu Atlasu Instytutu Historii PAN serwisu „Mapy z przeszłością”, dającego bezpłatny dostęp do dawnych i historycznych map.

Piątkowe obrady zakończyły się dwoma referatami poświęconymi przestrzeni rozumianej w mniej dosłowny sposób. Na początek Dovilė Troskovaitė z Wydziału Historycznego Uniwersytetu Wileńskiego mówiła o zmieniających się w czasie symbolicznych ojczyznach Karaimów mieszkających na terenie Imperium Rosyjskiego. Później Viktoria Gerasimova z Centrum im. Anielewicza Uniwersytetu Warszawskiego prezentowała żydowskie osadnictwo na terenie Syberii.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się od panelu poświęconego różnym wymiarom czasu, w tym także analizie współlegzystowania czy wzajemnego wypierania różnych systemów i pojęć. Obrady rozpoczął Łukasz Janeczek z Uniwersytetu Zielonogórskiego referatem dotyczącym historii gospodarczej. Następnie Alicja Maślak-Maciejewska z Instytutu Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego mówiła o żydowskich i chrześcijańskich systemach świąt i wiążącą się z nimi koniecznością wyznaczania dni wolnych w galicyjskiej szkole. Katarzyna Winiarczyk z Muzeum Krakowa przybliżyła rolę czasu w funkcjonowaniu miasta Krakowa ze szczególnym uwzględnieniem Rynku Głównego. Na koniec

Katarzyna Ryszewska z Instytutu Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach wykazała, jak pojmowanie czasu wpływało na prace archeologiczne w XIX w. Badaczka jako przykłady wykorzystwała wykopaliska prowadzone w międzyczaszu Wisły i Pilicy.

Panel szósty rozpoczął się od dwóch wystąpień powiązanych z historią wojskowości. Michał Mydłowski zaprezentował, jak armia amerykańska radziła sobie bez skomplikowanych instrumentów pomiarowych na polach bitew wojny secesyjnej. Z kolei Mariusz Kulik przybliżył temat organizacji przemarszów wojsk rosyjskich (np. rolę kolei transsyberyjskiej w trakcie wojny japońsko-rosyjskiej). Niezwykle ciekawy był też referat Jacka Legiecia pokazujący jak względne mogły być odległości w Imperium Rosyjskim w XIX w. w zależności od bliskości stacji kolejowej. Zebrane dane wskazywały też na znaczne wykluczenie i upośledzenie Ukrainy Prawobrzeżnej względem innych guberni.

Ostatni panel w sobotę zdominowała tematyka dotycząca kalendarzy. Na początku Martyna Żelazek przedstawiła znajdujące się w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie ilustracje do *Wiecznego kalendarza w obrazach* Hansa Thomy wraz z omówieniem ich symboliki. Elżbieta Nowosielska w oparciu o badania prowadzone w Pracowni Bibliografii Retrospektywnej XIX i XX w. Instytutu Historii PAN w Warszawie mówiła o polskich kalendarzach emigracyjnych z lat 1865–1918. Na koniec Michał Raczkowski opowiedział o „Kujawianinie”, czyli wydawanym we Włodawku w latach 1915–1939 kalendarzu stanowiącym bezcenne źródło do badania lokalnej historii. Pierwszy rocznik pod tym samym tytułem ukazał się już w XIX w. (1883). W panelu znalazł się także referat Ewy Wyki z Instytutu Historii Nauki PAN w Warszawie prezentujący rozmaite instrumenty naukowe służące do pomiarów czasu i przestrzeni.

Podsumowując, konferencja prezentowała wysoki poziom merytoryczny. Należy docenić także techniczną stronę jej przygotowania. Program, mimo wprowadzanych w nim zmian z uwagi na kwestie organizacyjne, był dobrze przemyślany. Panele nie były przeładowane, pozostawiono wystarczającą ilość czasu na dyskusję, co było kolejnym czynnikiem, obok różnorodnej tematyki, który ma szansę przełożyć się na nowe inspiracje czy kierunki badań dla uczestników konferencji. Pozostaje zatem mieć nadzieję, że kolejne odsłony Konferencji Naukowej Historyków XIX w. będą równie udane. ■

Elżbieta Nowosielska
(Warszawa)

**Forum Młodych Badaczy Miast
„„Dobro wspólne» w miastach
na przestrzeni dziejów”, Gdańsk,
21 czerwca 2023 roku;
Konferencja Komisji Historii Miast
Komitetu Nauk Historycznych
Polskiej Akademii Nauk
„Miasto i rzeka w epoce
przedprzemysłowej”,
Gdańsk, 22–23 czerwca 2023 roku**

Konferencje organizowane przez Komisję Historii Miast przy Komitecie Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk są trwale wpisane w kalendarz spotkań naukowych poświęconych historii miejskiej w okresie przedprzemysłowym. Od kilku lat zebrania te poprzedza Forum Młodych Badaczy Miast.

Tegoroczną tematyką Forum było „dobro wspólne” w miastach. Zostało ono rozpatrzone przez pryzmat różnorodnych problemów. W otwierającym referacie Anny Pomierny-Wąsińskiej (IH PAN) „Ad bonum commune et pro utilitate

civitatis. O komunalizacji i prywatyzacji nieruchomości w średniowiecznej Florencji” Autorka przedstawiła działania władz miejskich Florencji związane z alienacją dóbr komunalnych w mieście w celu zdobycia środków finansowych na budowę murów miejskich i odbudowę zniszczonych po powodzi mostów w połowie XIV w. W kontekście tematyki spotkania prelegentkę najbardziej interesowało wyznaczenie przez florenckich urzędników granicy między „publicznym” i „prywatnym” w przestrzeni miejskiej. Kolejne wystąpienie Julii Nowakowskiej (UW) nosiło tytuł „„Dobro wspólne» w statutach gildii kupieckich basenu Morza Północnego”. Na przykładzie statutów gildii kupieckich z Saint-Omer, Berwick, Malmö i Kallehave pokazane zostały możliwości badań porównawczych organizacji wewnętrznej korporacji kupieckich i tych aspektów, które odnoszą się do szeroko pojętej wspólnotowości. Następnie Anna Maleszka (UMK) w referacie „Obywatelskość w miastach lokacyjnych a idea dobra wspólnego – zarys problemu” przedstawiła pytania badawcze związane z planowanymi badaniami nad trzema poziomami obywatelskości w miastach przedindustrialnych: formalnoprawnym, społeczno-politycznym oraz mentalnym. Wystąpienie „Furmani i wagenknechci w rachunkach elbląskich z początku XV w.” Mateusza Wiktora Maćkiewicza (UMK) dotyczyło grupy społeczno-zawodowej późnośredniowiecznego Elbląga, których zadaniem był, jak się okazało, nie tylko transport towarów, ale również dbanie o tamy, mosty i ogólny porządek na ulicach miasta. O znaczeniu utworzonych ludzką ręką kanałów doprowadzających wodę do miast opowiedział Wacław Kulczykowski (UG) w referacie „Kanał Kumieli i jego znaczenie dla mieszkańców średniowiecznego Elbląga”. Dzięki tytułowemu kanałowi do miejskich wodociągów dochodziła woda, funkcjonowały łaźnie, napędzano koła młyńskie, wypełniano fosę zamkową. Kwestii wykonywania

kar śmierci dotyczyło wystąpienie Radosława Kubusa (UG) „Działalność na rzecz pożytku i dobra publicznego, czy upadek obyczajów? Ostatnie przypadki publicznych kar śmierci w Prusach w pierwszej połowie XIX w.” Autor wskazał, że choć we wskazanym w tytule okresie w państwie pruskim wciąż dochodziło do publicznego wykonywania kary śmierci, to zmieniło się podejście do tego typu wydarzeń, co ostatecznie spowodowało ich zaniechanie. Działalność niemieckich Collegia Medica na rzecz zdrowia publicznego oraz badania czystości wód i powietrza w XVII i XVIII w. przedstawiła Malwina Dębicka (UG) w referacie „Niemiecki system Collegium Medicum jako centrum nauki, higieny i zdrowia publicznego od XVII do XVIII w.” Kolejne wystąpienie Mirosława Płonki (Uniwersytet Pedagogiczny) „Opieka nad sierotami w Bochni w świetle zapisów testamentowych mieszczan z XVI i XVII w.” dotyczyło sposobów zabezpieczania sierot przez mieszczan bocheńskich w nowożytności. Prelegent wskazał, że ochrona pozbawionych rodziców dzieci była nie tylko przejawem troski o najmłodszą tkankę miejskiej społeczności, ale także częścią działań mających na celu zachowanie wspólnotowego ładu i porządku. Na koniec Katarzyna Pękacka-Falkowska (Uniwersytet Medyczny w Poznaniu) omówiła przygotowany wraz z Jakubem Węglorzem (UWr) poster „Zdrowie jako dobro wspólne? Ordynacje dla medyków, aptekarzy, chirurgów, balwierzy i akuserek w największych miastach Prus Królewskich w XVI–XVIII w.”, na którym autorzy wskazywali na zarządzenia rad Gdańska, Elbląga i Torunia mające na celu organizację przednowoczesnego systemu opieki społeczno-zdrowotnej.

Chociaż tematyka tegorocznego Forum nie należała – w ocenie piszącego te słowa – do najłatwiejszych, to jednak wygłoszone referaty pokazały przynajmniej kilka poziomów możliwości patrzenia na „dobro wspólne”, różnorodnie też rozumiane.

Troskę o szeroko pojęte *bonum commune* w przeszłości przejawiały powoli absolutyzujące się władze państwowe w końcowym okresie epoki przedprzemysłowej. Same gminy miejskie, zarówno te z silną reprezentacją i pozycją (np. w miastach włoskich), jak i te znacznie mocniej podporządkowane władzy terytorialnej (np. Bochnia), od XIII i XIV w. podejmowały działania legislacyjne i budowlane w celu troski o społeczność i wspólną przestrzeń do życia. W końcu poszczególne grupy zawodowe starały się skodyfikować pewne reguły, mające służyć nie tylko interesom, ale i społecznemu dobru członków danych organizacji. Wszystko to składało się – lub w zamiarze miało składać się – na poczucie wzajemnej przynależności społeczności miejskich i ich obywatelskości w średniowieczu i okresie nowożytnym.

Tematyka konferencji Komisji Historii Miast dotyczyła stosunków na linii miasto–rzeka w epoce przedprzemysłowej. Spotkanie zaczęło od przywitania jego uczestników przez Arkadiusza Janickiego, dziekana Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Urszulę Sowinę, przewodniczącą Komisji Historii Miast oraz Wiesława Długokęckiego jako przedstawiciela organizatorów konferencji. Następnie rozpoczęło główne obrady. Otworzyła je Urszula Sowina (IAE PAN) referatem „Woda rzeczna w życiu codziennym mieszkańców miasta: jakość, dostępność, wykorzystanie”. Autorka w syntetyczny sposób, z odwołaniem do średniowiecznych encyklopedystów, przedstawiła sposoby klasyfikowania wody oraz jak i do czego korzystano z wód w miastach leżących nad rzekami. Następnie Rafał Eysymontt (UWr) w wystąpieniu „Kartograficzny obraz rzeki w miastach śląskich epoki średniowiecza i epoki nowożytnej” na przykładzie wybranych miast śląskich (m.in. Wrocławia, Brzegu, Milicza) wskazał, jak kartografia nowożytna pozwala na odczytanie dawnych przebiegów koryt rzecznych, niejednokrotnie

w miejscach, w których obecnie trudno spodziewać by się można rzeki. Na słowne kreacje opisowe dotyczące przede wszystkim wielkich powodzi wskazywał Marcin Gadocha (UP) w referacie „Potęga rzek na łamach barokowych gazet”. Na podstawie osiemnastowiecznych gazet rękopiśmiennych historyk pokazał, w jaki sposób przekazywano informacje o wylewach wód, traktując je jako dopust Boży.

Kolejny panel otworzył Martin Čapský (Univerzita Pardubice) wystąpieniem „Cesarz i piraci (rieczni). Ochrona szlaków rzecznych jako element kontaktów Karola IV z miastami hanzeatyckimi”. Czeski badacz przeanalizował literaturę dotyczącą piractwa rzecznego i zapisów prawa magdeburskiego dotyczących piractwa, wskazując na niejednoznaczność tego terminu oraz potrzebę dalszych badań nad tym zagadnieniem. O rzece jako granicy w mieście i między miastami na ziemiach polskich mówił Marek Słoń (KUL) w referacie „Znaczenie rzeki jako granicy dla miast Polski do schyłku XVI w.” W konkluzji autor stwierdził, że rzeka lub inny większy ciek były najczęściej granicą pomiędzy miastami różnej własności, w pozostałych zaś przypadkach jej wpływ na polskie miasta był stosunkowo niewielki. Na wpływ Wisły na rozwój prawobrzeżnych ośrodków warszawskich zwrócił uwagę Michał Słomski (IH PAN) w prezentacji „Wisła jako szansa i jako przeszkoda rozwoju miejskiego podwarszawskich Pragi, Skaryszewa i Gołędzinowa”. Prelegent podkreślił, że pomimo iż infrastruktura rzeczna stanowiła istotny element krajobrazu tych miast, obsługa zaś przepraw i mostów wpływała na rozwój urbanistyczny pomimo wylewów rzek, to bez dominującej roli Warszawy w okresie nowożytnym trudno byłoby znaleźć powód do powstania tych nadwiślańskich miasteczek.

Sławomir Gawlas (UW), zgodnie z tytułem swego referatu „Spław wiślan, jego mechanizmy i rola w życiu miast – problemy w świetle obecnego stanu badań”,

przedstawił stan badań nad organizacją spławu wiślanego w przedrozbiorowej Polsce, wskazując na potrzebę powrotu do badań nad tym zagadnieniem i ponownej interpretacji części dotychczasowych wniosków na jego temat. Następnie Mateusz Niemiec (Muzeum Krakowa) w wystąpieniu „Mosty i inne przeprawy aglomeracji Krakowa w końcu XVIII w.” przedstawił z perspektywy historii kultury materialnej i archeologii wygląd mostów i przepraw (ze szczególnym naciskiem na Most Wielicki na Zakazimierce) oraz ich identyfikację w obecnej tkance urbanistycznej Krakowa.

Po przerwie obiadowej Wiesław Długokęcki i Zofia Maciakowska omówili zawartość kolejnego zeszytu *Atlasu historycznego miast polskich* poświęconego Gdańskowi oraz zaprezentowali plansze, które znajdują się we wkrótce wydanym tomie. Następny referat „Co kryje gdański Żuraw? Wstępne wyniki prac konserwatorskich i remontowych” wygłosił Robert Domżał (Narodowe Muzeum Morskie). Omówione zostały wyniki prac konserwacyjno-remontowych jednego z najbardziej charakterystycznych zabytków Gdańska i pokazane plany na muzealne zagospodarowanie części Żurawia. Tematykę pamięci o wylewach rzek w Elblągu i okolicach i jej przekazywania poruszył Piotr Oliński (UMK) w wystąpieniu „Pamięć o średnio-wiecznych powodziach w kronikarstwie elbląskim”. Autor wskazał na przejmowanie przez kronikarzy elbląskich informacji z innych kronik, co powoduje czasem brak możliwości wskazania na pierwotne źródło informacji, a zatem ustalenie, czy zapiska tego rodzaju jest wiarygodna. W ostatnim referacie wygłoszonym tego dnia – „Powodzie w podkrakowskim Kazimierzu i ich konsekwencje gospodarcze” – Jacek Zinkiewicz (Muzeum Krakowa) powrócił do analizy relacji wodnych w sąsiadującym z krakowską stolicą Kazimierzem. Prelegent objął swym zainteresowaniem okres od XIII do XVIII w. i omówił różnorakie sposoby władz kazimierskich na naprawę

szkód wywołanych kilkoma niszczącymi powodziami, jakie nawiedziły Kazimierz w omawianym czasie.

Drugi dzień konferencji Komisji Historii Miast otworzył referat Mai Gąssowskiej (IH PAN) „Znaczenie rzeki Dźwiny dla chrystianizacji i rozwoju Rygi w XIII w.” Autorka wskazała na związek między biegiem największej inflanckiej rzeki a początkami procesu kształtowania się struktury organizacyjno-terytorialnej Kościoła na Inflantach, a także na wpływ, jaki położenie nad Dźwiną wniosło dla założonej na brzegach tej rzeki Rygi. O znaczeniu mniejszego, sztucznego ciek dla Gdańska mówiła Zofia Maciakowska (IH PAN) w wystąpieniu „Zmagania z naturą i działaniem człowieka o utrzymanie odpowiedniego przepływu wody w kanale Raduni w Gdańsku od późnego średniowiecza do początku XIX w.” Badaczka omówiła działania podejmowane w celu zabezpieczenia odpowiedniego przepływu wody w kanale Raduni, takie jak coroczne czyszczenie kanału i naprawianie jego wałów czy dbanie o zapewnienie odpowiedniego spadku wody. Tematyki gdańskiej dotyczył też kolejny referat „Zaopatrzenie w wodę mieszkańców Gdańska w XVI–XVIII w.”, wygłoszony przez Dariusza Kaczora (UG). O tym, w jaki sposób starano się dbać o wodę w innym pruskim mieście, Toruniu, mówiła Julia Możdżeń (UG) w wystąpieniu „Rzeka w regulacjach wewnętrznych Torunia do 1524 r.”, w którym główną uwagę poświęciła trosce o odpowiedni stan kanału i przepływ wody w toruńskiej Basze.

Ostatnia sesja konferencji rozpoczęła się od referatu Marcina Grulkowskiego (IH PAN). Historyk ten w referacie „Żuraw nad Motławą jako przedsięwzięcie miejskie w późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym Gdańsku” wskazał na rolę

Żurawia w transporcie i przechowywaniu piwa i wina, pobieraniu cła czy osadzaniu masztów na statkach, co wiązało się z określonymi dochodami na rzecz miasta. O znaczeniu młynów dla najważniejszych miast państwa zakonu krzyżackiego i o próbach kontrolowania tych urządzeń zarówno przez Krzyżaków, jak i największe miasta (głównie Gdańsk) wykład „Młyny przemysłowe w miastach Prus Krzyżackich – uwagi na temat zastosowania energii wodnej w rzemiośle” wygłosił Rafał Kubicki (UG). Ostatni referat na konferencji przypadł w udziale Dorocie Żurek (UP). W wystąpieniu „Rola cieków wodnych w późnośredniowiecznych małych miastach małopolskich w powstawaniu i funkcjonowaniu młynów” krakowska historyczka podkreśliła rolę młynówek w napędzaniu kół młyńskich, omówiła także ich położenie na terenie patrymonium miejskiego oraz rodzaje kół występujących w przebadanych przykładach kilku średniej lub małej wielkości ośrodków dawnego województwa krakowskiego.

Zaprezentowane w czasie dwóch dni referaty dowiodły, że archiwalia dotyczące miast polskich wciąż zawierają ciekawe i nieznane informacje na temat rzek i mniejszych cieków w miastach lokacyjnych ziem polskich i Prus Królewskich. Dominująca była perspektywa historyków i archeologów miast, ich przestrzeni, gospodarki i kultury materialnej. Mimo wszystko szkoda jednak, że zabrakło osób parających się historią środowiskową dawnych miast. Mając jednak na uwadze całość trzydniowego spotkania należy uznać, że było ono pewnym odświeżeniem znanego tematu, wskazującym na dalsze możliwości i potrzeby opracowań relacji miasto–rzeka w ujęciu historycznym. ■

Michał Słomski
(Warszawa)

„Digital Humanities 2023”, Graz, 10–14 lipca 2023 roku

W dniach 10–14 lipca odbyła się konferencja „Digital Humanities 2023”, 35. spotkanie organizowane corocznie przez Alliance of Digital Humanities Organizations. Miejszem obrad był w tym rok Graz, gospodarzem miejscowy uniwersytet (Universität Graz), a lokalnemu komitetowi organizacyjnemu przewodzili Georg Vogeler i Walter Schloger z Institut Zentrum für Informationsmodellierung na wspomnianej uczelni. Konferencja odbyła się pod hasłem „Collaboration as Opportunity” i jak zwykle zgromadziła szerokie grono badaczy. Dwa pierwsze dni konferencji zostały przeznaczone na przeprowadzenie 25 warsztatów. W ciągu właściwych obrad zaprezentowano 108 długich i 125 krótkich referatów (podzielonych odpowiednio między 36 i 25 sesji), 112 posterów oraz odbyło 16 dyskusji panelowych. Otwarcie i zamknięcie konferencji towarzyszyły wykłady (*keynotes*). Łącznie swoje prace przedstawiło 1105 naukowców z całego świata, w tym liczna reprezentacja uczonych z Polski. Charakterystyczną cechą konferencji z cyklu „Digital Humanities” jest stosowanie rygorystycznej procedury recenzyjnej, co pozwala na utrzymanie stałego wysokiego poziomu spotkań. Wystąpienia w podanej wyżej liczbie zostały wyłonione z ponad 750 zgłoszeń¹. Liczna była również grupa przybyłych badaczy spoza grona samych referentów.

Wykład otwierający wygłosiła Sarah Kenderdine („Two-Fold Revolutions: Computational Museology in the Age of Experience”). Omówiła w nim wpływ technologii cyfrowych na muzealnictwo w kontekście starań o dostarczenie odbiorcom immersyjnych doświadczeń i współczesnego techno-kapitalistycznego modelu

rozpowszechniania treści. Z kolei wykład zamykający Claire Fernandez („Contesting power in the digital age: the role of civil society in Europe”) poświęcony był istotnemu znaczeniu badań humanistycznych jako zorientowanych na człowieka, w epoce dominacji Big Techu.

„Digital Humanities 2023” było okazją do spotkania się badaczy reprezentujących wiele dyscyplin humanistycznych, którzy stosują w swojej pracy narzędzia cyfrowe. Wyrażna jednak była dominacja nauk historycznych, literackich i językowych. Na ich tle wyraźnie słabiej reprezentowana była m.in. humanistyka przestrzenna. O wiele większe zróżnicowanie widoczne było w metodach i technologiach, które zaprezentowali prelegenci w swoich wystąpieniach. Olbrzymie obecnie zainteresowanie społeczne technologią generatywnej sztucznej inteligencji i *large language models* (LLM) nie znalazło odbicia w referowanych badaniach, ale należy się spodziewać, że tematyka ta będzie się coraz częściej pojawiać na przyszłych spotkaniach. Nie oznacza to oczywiście, że tematyka SI była nieobecna. Był to jeden z najczęściej dyskutowanych tematów, razem z uczeniem maszynowym, eksploracją tekstu (*text mining*, *named entity recognition* – NER), *linked open data*, przetwarzaniem języka naturalnego (*natural language processing*) czy bazami danych i ich modelowaniem. Warte odnotowania jest też duże zainteresowanie edycjami cyfrowymi, pracą z rękopisami, technologiami anotacji, rozpoznawaniem tekstów rękopiśmiennych (*Handwritten Text Recognition* – HTR), kodowaniem tekstu (*Text Encoding Initiative* – TEI), analizą sieciową i grafami, standardami metadanych oraz metodami przestrzennymi.

Tym ostatnim poświęcono trzy sesje, obejmujące dość szeroko badania z zakresu humanistyki przestrzennej – począwszy od klasycznych prób cyfrowego opracowania map do analizy architektury i poezji. Na pierwszej z sesji zaprezentowane zostały

¹ *Digital Humanities 2023. Book of Abstracts*, red. A. Baillot, W. Scholger, T. Tasovac, G. Vogeler, Graz 2023, s. IV, DOI: 10.5281/zenodo.7961822 (<https://zenodo.org/record/7961822>, dostęp: 20 września 2023).

metodyka półautomatycznego tworzenia map 3D podróży Marco Polo (Andreas Niekler i in.), prace nad portalem internetowym z mapami Chin z lat 1895–1944 (Qun Che i in.), badanie map historycznych z wykorzystaniem teorii memów na przykładzie katastru napoleońskiego (Rémi Petitpierre) – co wygląda na obiecującą podstawę do dalszych prac nad automatyczną wektoryzacją treści map. Na drugim spotkaniu zreferowano polskie doświadczenia z *deep mappingiem* w badaniach nad literaturą Holocaustu w projekcie „Atlas Literatury Zagłady” (Konrad Niciński i in.); wykorzystanie narzędzi cyfrowych do mapowania zjawiska niewolnictwa w zachodniej Australii w okresie brytyjskim (Paul Arthur i in.); metodologię cyfrowego opracowania map i szkiców Karola Perthéesa z końca XVIII w. do stworzenia mapy osadnictwa Polski po pierwszym rozbiorze (Arkadiusz Borek); analizę i mapowanie list przyjazdów do Wiednia z XVIII w. z wykorzystaniem półautomatycznych metod cyfrowych (Nina Rastinger). Ostatnia z sesji przestrzennych skupiona była na mniej „geograficznych” podejściach do przestrzeni. Referenci omówili tam propozycję wieloetapowej metodyki i technologii do tworzenia rekonstrukcyjnych modeli 4D historycznych miast (Beatrice Vaienti i in.); automatyczne wyodrębnianie fasad z modeli fotogrametrycznych Wenecji (Paul Guhenne i Isabella di Lenardo); wizualizację przestrzeni i skali w poezji Emily Dickinson przy użyciu podejścia obliczeniowego (Anouk Lang). Prócz tych sesji dla osób zajmujących się geografią historyczną interesujący był również panel dyskusyjny poświęcony obecnemu stanowi projektu „Pelagios” – jednej z dłużej trwających (od 2011) i dość popularnej inicjatywy z zakresu humanistyki przestrzennej i cyfrowej, łączącej w sobie

rozwój metod i technologii (narzędzie Recogito). Obecnie, po zakończeniu stałego finansowania, funkcjonuje on jako sieć inicjatyw i projektów badawczych, stawiając na współpracę między badaczami (Pelagios Network)². Zagadnienia związane z geografią historyczną i humanistyką przestrzenną poruszały też referaty na sesjach skoncentrowanych na innej problematyce. Przedstawiano m.in. problemy z automatyzacją procesu przejścia od skanów tekstu, na którym zastosowano technikę NER, do reprezentacji kartograficznej (Caroline Koudoro-Parfait i in.), projekt edycji cyfrowej osiemnastowiecznego gazetera dla Ameryki Południowej (Werner Stangl i in.) czy narzędzie do tworzenia map na podstawie danych lingwistycznych (Markus Pluschkovits i Jakob Bal). Tematy przestrzenne pojawiły się też na sesji posterowej.

Na konferencji przedstawiono wiele wartościowych projektów o tematyce *spatial humanities* i pod tym względem należy uznać ją za udaną. „Digital Humanities 2023” również w ocenie ogólnej wypada bardzo dobrze – udało się zorganizować forum dyskusyjne dla naukowców z całego świata posługujących się narzędziami i metodami cyfrowymi w badaniach humanistycznych. Nie zabrakło także rozważań na temat społecznego i instytucjonalnego kontekstu rozwoju całego nurtu. Ukazano wielką różnorodność humanistyki cyfrowej zarówno od strony stosowanych technologii, jak i przedmiotów badań. Dość przewrotnie budzi to nadzieje, że (może w już nie tak bardzo odległej przyszłości) tego typu podejścia będą stanowić normę w badaniach humanistycznych i stosowanie etykiety *digital* nie będzie istotne w definiowaniu danych prac. ■

Arkadiusz Borek
(Warszawa)

² <https://pelagios.org/>, dostęp 20 września 2023.

ISHMap Symposium and Workshop 2023 „Intersections in Map History”, Berlin, 10–15 lipca 2023 roku

W drugim tygodniu lipca 2023 r. w Max-Planck-Gesellschaft w Berlinie odbyły się dwa wydarzenia związane z historią kartografii, zorganizowane z inicjatywy International Society for the History of the Map (ISHMap). ISHMap zostało powołane w 2011 r. w celu promowania historii kartografii, zarówno w kontekście profesjonalnych badaczy, jak i ogółu społeczeństwa, m.in. poprzez organizację sympozjów i konferencji, a także sprawowanie pieczy nad czasopismem „Imago Mundi”. Tegorocznemu sympozjum towarzyszyły warsztaty dla naukowców na początku kariery.

Dwudniowe warsztaty (10–11 lipca) dla młodych badaczy składały się z zajęć praktycznych prowadzonych przez ekspertów. Głównymi tematami były: systemy i schematy barw (Diana Lange i Oliver Hahn), GIS w badaniach dawnych map (Shih-Pei Chen), struktury narracyjne w historii map (Matthew Edney) oraz mapy w sztuce (David Weimer). W warsztatach wzięło udział piętnaście osób, na różnych etapach kariery – studenci, doktoranci, a także badacze po doktoracie, reprezentujący uczelnie wyższe, biblioteki i muzea z całego świata.

Pierwszego dnia sympozjum obrady odbyły się w Staatsbibliothek w Berlinie, a w kolejnych dniach uczestnicy gościli w Harnack-Haus – centrum konferencyjnym Max-Planck-Gesellschaft. Jednym z głównych obszarów badawczych w Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte (MPIWG) są tereny Azji Wschodniej, co miało odzwierciedlenie w tematyce referatów. Wykład wprowadzający dotyczył chińskich „niebieskich map” z XIX w. (Richard A. Pegg i Elke Papelitzky).

Wiele referatów wygłoszonych podczas sympozjum dotyczyło kontekstów opracowywania i wykorzystywania map.

Aż cztery wystąpienia skupiały się na mapach opracowanych przez jezuitów. Dwa odnosiły się do publikacji pt. *Novus Atlas Sinensis* (1655) autorstwa misjonarza Martina Martiniego (Lin Hong, Bruno Stori). Omówiono również mapy wykonane przez jezuitów w XVII w. dla obszaru Syrii (Mirela Altić) oraz XVIII w. dla obszarów zamieszkiwanych przez Guaraní (dzisiejsza Brazylia, autorzy: Junia Ferreira Furtado i Artur Henrique Barcelos). Max Edelson przedstawił dzieło Johna Ogilby’ego (*Ameryka*) z 1671 r. w kontekście wiedzy geograficznej. W referatach o kontekstach w kartografii przewijał się również wątek kolonizacji. Katherine Parker poruszyła temat dekolonizacji map i demitologizacji dokonań Jamesa Cooka w kontekście osoby nawigatora w jego wyprawach – Tupaii. Aspekt dekolonizacji w kontekście map Afryki opracowanych w XIX i XX w. uwzględniła również Iris Schröder. Dwa referaty wpisujące się w nurt kontekstualizacji poruszały istotny aspekt historii nauki. Tomasz Panecki przedstawił rozważania nad osiemnastowiecznymi mapami Karola Perthéesa, a Tatyana Bakhmetyeva i Stewart Weaver poświęcili swój referat kartowaniu lodowców w Alpach, Pamirze i Himalajach przez Sebastiana i Richarda Finsterwalderów w latach 1890–1940.

Innym przewijającym się tematem konferencji był obieg map. Marissa Grifioen zaprezentowała swój projekt doktorski dotyczący reprezentacji map i ich użytkowników w nowożytnych źródłach wizualnych i tekstowych z obszaru Niderlandów, a Bram Vannieuwenhuysze przybliżył reakcje ówczesnych odbiorców na mapy opublikowane przez Isaaka Tiriona w XVIII w. w Holandii. Z kolei Mario Cams omówił wpływ chińskiej kartografii, a szczególnie atlasu *Guang yu tu* autorstwa Luo Hongxiana na mapy i atlasy Chin sporządzone przez Europejczyków w XVII w. Interesującym wątkiem był referat Lucii Rodríguez Arrillaga o wykorzystaniu map w sporach granicznych

na obszarze Río de la Plata w połowie XVIII w. Elizabeth Chant przedstawiła wykorzystanie map w reklamach wycieczek karaibskich i latynoamerykańskich w XX w. Całą sesję poświęcono na rozważania o roli map w dwudziestowiecznych książkach. Johanna Skurnik mówiła o piśmiennictwie geograficznym Finlandii lat dwudziestych i trzydziestych ubiegłego wieku i znajdujących się w nim mapach: kopiach, adaptacjach i tłumaczeniach. Jörn Seemann omówił postać Brunona Adlera (1874–1942), niemiecko-rosyjskiego antropologa i etnografa w kontekście map w jego książkach. Na końcu Jitka Močíčková przedstawiła zmiany w narracji, które nastąpiły w dwudziestowiecznych atlasach historycznych w Czechosłowacji.

Ważnym tematem w historii kartografii, łączącym się z cyrkulacją map, są także ich edycje. Dwa referaty o tej problematyce dotyczyły prac Gerarda Merkatora. Danielle Gravon przedstawiła prototypy atlasów, które Merkator wykonał w latach 1570–1578. Z kolei Colin Dupont i Tatiana Gersten rozważyli relację między kopią a oryginałem na przykładzie faksymile globusa Merkatora, który w 1875 r. wykonał Jules Malou. W zakresie kartografii azjatyckiej Man Zheng przybliżyła zgromadzoną pierwszą chińską mapę świata *Daying Quantu* i jej późniejsze wydania w kontekście przekazów ustnych. Liam Benison przeanalizował różne wydania map Blaeua i Nessela (XVII w.), skupiając się na błędach w przedstawieniu linii brzegowej Australii. Dwa referaty dotyczyły mapy Chin *Wanguo Quantu* z XVII w. autorstwa jezuity Giulia Aleniego. Yang Yulei omówił koreańskie edycje tej mapy, a Soh Jeanhyoung zaprezentował ich wpływ na wiedzę o tym kraju.

Kilka referatów poświęcono mapom jako materiałom i dokumentom (aspekty materialne). Camille Serchuk omówiła mapy nowożytnie i stosowane na nich bordiury, Carme Montaner przedstawiła losy szkolnych map reliefowych

(fizycznych modeli) w dobie wojny domowej w Hiszpanii w latach 1936–1939, a Anne-Rieke Van Schaik skupiła się na mapach w drukach ulotnych Niderlandów w drugiej połowie XVI w. Martijn Storms przedstawił kolekcję rosyjskich map rękopiśmiennych ze zbiorów biblioteki uniwersyteckiej w Lejdzie, które Abraham Vorsterman van Oyen nabył podczas swoich podróży w latach 1780–1790.

Jedna z sesji poświęcona była kształtowaniu przestrzeni za pomocą map. Matthew Edney omówił w tym kontekście mapowanie Nowej Anglii w czasach kolonialnych, Carolina Martinez przedstawiła kartograficzne obrazowanie cieśniny Magellana w XVII w., a Radu Leca analizował różne sposoby przedstawienia Hongkongu w źródłach kartograficznych i artystycznych.

Dwie sesje sympozjum poświęcone zostały problematyce granic i ich znaczeniu w kontekście map i kartografii. Pierwsza z nich dotyczyła badania imperialnych obszarów przygranicznych w Azji i Afryce w okresie 1830–1930. Prezentacje obejmowały różnorodne tematy, m.in. Zeinab Azarbadegan omówiła proces mapowania Iraku przez Irańczyków i imperium osmańskie w XIX w., Sayantani Mukherjee skoncentrowała się na mierniczych z Indii i Nepalu w latach 1860–1904, a Oyndrila Sarkar przedstawiła sieci wiedzy w Himalajach w latach 1830–1920. Druga, bardziej ogólna sesja dotyczyła zagadnień związanych z mapowaniem granic, przy czym znalazły się w niej tylko dwa referaty: Sarah Vorminder omówiła kwestię pomiarów ziemskich i granicznych podczas zmian w strukturze własności pól uprawnych w Szwecji w latach 1783–1864, natomiast André Reyes Novaes zestawiał mapy, granice i dyplomację na przykładzie piśmiennictwa Duarte da Ponte Ribeiro dotyczącego granicy brazylijsko-paragwajskiej.

Zupełnie inne podejście do map dawnych przedstawiła Michelle Wang. Referentka skoncentrowała się na perspektywie

historii sztuki w historii kartografii i odrzucając założenie, że główną funkcją mapy jest prezentacja przestrzeni, skupiła się na sposobach wykonania map powstałych ok. 168 r. p.n.e., które odkryto podczas wykopalisk w Mawangdui. Inny charakter miały też niektóre referaty z sesji przewidzianej jako panel dyskusyjny. W jej ramach omawiano różnorodne aspekty związane z mapowaniem oraz interpretacją map. Pierwsza prezentacja została przedstawiona przez Nicolása Duffau i Ampara Fernandezę Guerre, którzy przybliżyli temat mapowania i reprezentacji ludów o afroamerykańskim pochodzeniu oraz ich historii. Następnie Francesca Torello i Louis Suarez skoncentrowali się na mapowaniu subiektywnego doświadczenia, szczególnie na przykładzie amerykańskiego architekta w Rzymie w 1893 r. Quentin Morcette dokonał swego rodzaju dekonstrukcji map oraz pokazał analizę ilościową zmiennych graficznych na wybranych opracowaniach. Podczas konferencji uczestnicy mieli okazję obejrzeć mapy dawne z kolekcji Staatsbibliothek oraz MPIWG, która specjalizuje się w mapach Azji Wschodniej. Dodatkowo uczestnicy symposiumu mieli szansę wziąć udział w wycieczce do Gothy, aby obejrzeć kolekcję map wydawnictwa Justus Perthes znajdujących się w zbiorach Gotha Research Library (filia University of Erfurt).

Główną cechą konferencji był niezwykle szeroki zakres tematów: tak pod względem chronologicznym, przestrzennym, jak i merytorycznym. Ich wspólnym mianownikiem była dawna mapa i historia kartografii naświetlana przez przedstawicieli wielu różnych dyscyplin naukowych, nie tylko historyków i kartografów. Z pewnością pokazała mnogość perspektyw badawczych, narracji i dyskursów naukowych towarzyszących mapom. Zaletą ta była jednocześnie pewną wadą, gdyż całemu symposiumowi brakowało jasno określonego motywu. Jest to jednak immanentna cecha konferencji organizowanych przez badaczy

skupionych wokół International Society for the History of the Map. Nie wiadomo jeszcze, gdzie odbędzie się kolejne symposium, ale prawdopodobnie będzie ono miało miejsce w 2025 r. ■

Katarzyna Słomska-Przech
(Warszawa)
Tomasz Panecki
(Warszawa)

3rd Annual millPOLstone Workshop „Millstones in churches of Eastern Germany”, Golßen, 6–7 września 2023 roku

W dniach 6 i 7 września 2023 r. odbyła się trzecia edycja warsztatów zorganizowanych w ramach realizacji projektu millPOLstone, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (grant nr 2019/35/B/HS3/03933). Pełny tytuł projektu brzmi „Pamięć kamieni. Pochodzenie, użytkowanie i sakralizacja kamieni młyńskich wmurowanych w ściany gotyckich kościołów na Nizinach Południowobałtyckich”, a ta konkretna odsłona przebiegła pod hasłem „Millstones in churches of Eastern Germany”. Wzięło w niej udział łącznie 21 osób z Polski i Niemiec, pośród których znaleźli się m.in. reprezentanci polskich i niemieckich instytucji naukowych, agencji państwowych oraz badacza niezależna. Miastami, które gościły poprzednie dwie edycje tego wydarzenia były kolejno Koszalin w 2021 r.¹ oraz Olsztyn w 2022 r.² Tym razem polscy uczestnicy warsztatów przybyli do brandenburskiego miasteczka Golßen, leżącego pomiędzy Berlinem a Dreznem, aby wraz ze swoimi

¹ Z. Mosakowski, „Kamienie młyńskie w kościołach Pomorza Środkowego”. 1st Annual millPOLstone Workshop, Koszalin, 1–2 września 2021 r., „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 70, 2022, 1, s. 119–121.

² Z. Mosakowski, Kamienie młyńskie w murach kościołów – warsztaty projektu millPOLstone w Olsztynie, „Wiadomości Konserwatorskie”, 72, 2022, s. 154–155.

niemieckimi kolegami w ciągu dwudniowej imprezy naukowej dyskutować na wielu płaszczyznach o problemie kamieni młyńskich (szczególnie tych umieszczonych w ścianach kościołów, ale nie tylko) – pochodzenia materiału skalnego, z którego są wykonane, ich ponownego użycia, miejsca w symbolice chrześcijańskiej i przedchrześcijańskiej, folklorze, a także ukazaniach w szeroko pojętej sztuce i kulturze masowej. Wiele miejsca poświęcono również zagadnieniom związanym z architekturą, szczególnie taką, w której wiodącym materiałem budowlanym są tzw. kamienie polne. To właśnie we wschodnich Niemczech występuje bardzo dużo przykładów tzw. *Feldsteinkirchen*, czyli kościołów zbudowanych pomiędzy XII a XVI w. głównie z eratyków. W ich ścianach pomiędzy zwykłymi głazami znaleźć można przykłady średniowiecznych żaren i kamieni młyńskich.

Podczas dwóch sesji plenarnych wysłuchano sześciu wystąpień. Spotkanie otworzył kierownik projektu Dariusz Brykała (IGiPZ PAN w Toruniu), przedstawiając główne założenia i pytania badawcze tegorocznych warsztatów. W swoim powitalnym wystąpieniu zwrócił szczególnie uwagę na interdyscyplinarny charakter projektu, co implikuje mnogość kontekstów, w jakich kamień młyński może być badany. Geolog Olaf Juschus (Landesamt für Bergbau, Geologie und Rohstoffe Brandenburg w Cottbus) naświetlił pokrótce kwestie historii środowiskowej i kulturowej ziem położonych na południe od Berlina. Referat ten, dzięki szerokieму potraktowaniu zagadnienia, dostarczył słuchaczom wielu cennych informacji na temat miejsca, w którym się aktualnie znaleźli, szczególnie że prelegent zawarł informacje nie tylko o geologicznej przeszłości tego obszaru czy formach ukształtowania terenu, ale także interesujące fakty historyczne – wskazał na przykład na częsty słowiański rodowód lokalnych nazw geograficznych. Andreas Börner (Landesamt

für Umwelt, Naturschutz und Geologie w Güstrow) natomiast opowiedział o kościołach zbudowanych z kamieni polnych i ochronie głazów narzutowych jako pomników przyrody na terenach północno-wschodnich Niemiec. Wiele z objętych ochroną eratyków nosi ślady dawnej obróbki w kierunku wytwarzania żaren i kamieni młyńskich. Geolog zaprezentował również przestrzenną dystrybucję obiektów sakralnych z wmurowanym kamieniem młyńskim bądź takich, w których występują średniowieczne motywy młynarskie odwołujące się do tzw. młynów eucharystycznych. Przedmiotem wystąpienia kończącego pierwszą część spotkania, które wygłosił archeolog Tilo Schöffbeck (Bauforschung–Archäologie–Dendrochronologie w Schwerin) były ponownie kościoły zbudowane z materiału z lokalnych eratyków, jednak tym razem prelegent skupił się w przeważającej mierze na problematyce architektonicznej i pewnych charakterystycznych elementach tego typu świątyń, szczególnie kamiennych detalach, jak np. piszciny (rodzaj umywalek w zakrystii, służących do dokonywania ablucji dłoni przed sprawowaniem mszy świętej i obmywania naczyń liturgicznych).

Kolejną sesję otworzyła Eva Becker (niezależna badaczka z Prenzlau), która przybliżyła zgromadzonym niewyjaśniony dotąd problem tzw. *Hünenhacken*, czyli kamiennych wyrobów przypominających żarna nieckowate. W swojej prelekcji zastanawiała się nad ich zagadkowym przeznaczeniem, zauważając, że zasadność ich wykorzystania do mielenia ziarna, podczas gdy były już znane prostsze urządzenia, mniej finiszowe, ale wykonujące równie dobrze te same zadania, zdaje się dyskusyjna. Archeolog Stefan Wenzel (LEIZA Leibniz-Zentrum für Archäologie w Mayen) skoncentrował się z kolei na produktach wykonanych z „lawy z okolic Mayen” – fonolitowego tefrytu, wylewnej skały magmowej, która od czasów rzymskich służyła do wyrabiania kamieni młyńskich i żaren.

Produkty te eksportowano na okazałe odległości, co skutkowało ich późniejszymi znaleziskami na terenach od Szkocji po wybrzeża Bałtyku. Zwieńczeniem części referatowej warsztatów było interdyscyplinarne wystąpienie Joanny Piotrowskiej (Narodowy Instytut Dziedzictwa, Oddział Terenowy w Olsztynie) wraz z Robertem Piotrowskim oraz Dariuszem Brykałą (obaj IGiPZ PAN w Toruniu), w którym omówione zostały różne aspekty przedstawień kamienia młyńskiego w sztuce sakralnej i świeckiej. Prelegentka przyjrzała się bliżej biblijnej historii o kobiecie z Thebez (z Księgi Sędziów), przytoczonej i bogato zilustrowanej w średniowiecznym dziele *Speculum humanae salvationis*. Zrzucony podczas oblężenia przez rzezoną kobietę z blanków kamień młyński, który zabił króla Abimelecha, syna Jerubaala, stał się symbolem kary i tryumfu sprawiedliwości. Brykała i Piotrowski dodali natomiast kolejne przykłady artystycznych ukazań kamienia młyńskiego; prześledzili szczególnie ikonografię związaną ze świętymi ukazwanymi z kamieniem młyńskim, z których bardzo interesujący był przypadek św. Pirana, uważanego za patrona Kornwalii. Święty ten, który wedle legendy wrzucony do morza z kamieniem młyńskim po kilku dniach powrócił żeglując na nim, stał się postacią obecną w folklorze i lokalnej popkulturze. Wszystkim referatom towarzyszyła szeroka dyskusja, którą uczestnicy kontynuowali do późnych godzin wieczornych.

Na kolejny dzień zaplanowana została wycieczka terenowa, którą poprowadzili wspólnie Olaf Juschus oraz Dariusz Brykała. Podczas niej odwiedzono cztery gotyckie świątynie, kolejno w Falkenhain, Gießmansdorfie, Rottstocku oraz Miersdorfie. Świątynie zainteresowały uczestników wycieczki nie tylko ze względu na występujące w ich murach kamienie młyńskie, ale również z powodu zastosowanych rozwiązań architektonicznych, oryginalnych średniowiecznych elementów

wystroju, np. zachowanego drewnianego sakramentarium. Zwracano uwagę również na materiał budowlany, w tym na wykorzystanie do budowy ścian rudy darniowej czy graniaków. Duże zainteresowanie wzbudziły też lokalne podania związane z przyczynami umieszczenia kamieni młyńskich w ścianach kościołów czy powodów powstawania tzw. dołków pokutnych w ceglach świątyń. Okazało się, że kamienie młyńskie można spotkać też na przykościelnych cmentarzach, gdzie spoczywają rodziny młynarskie.

Warsztaty przyniosły wiele cennych dyskusji, wymian poglądów oraz inspiracji w poszukiwaniu rozwiązania zagadki przyczyn umieszczania kamieni młyńskich w ścianach średniowiecznych kościołów. Organizacja warsztatów stała na bardzo wysokim poziomie zarówno logistycznym, jak i merytorycznym, a całokształt po raz kolejny potwierdził, że podejście interdyscyplinarne jest ogromną wartością i przyszłością nauki³. ■

Zachariasz Mosakowski
(Toruń)

³ Materiały konferencyjne z wydarzenia dostępne są w Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych pod linkiem <https://doi.org/10.7163/Konf.0006> (dostęp: 26 września 2023). Poprzednie materiały konferencyjne: *Kamienie młyńskie w kościołach Pomorza Środkowego. 1st Annual millPOLstone Workshop. Materiały konferencyjne*, Koszalin, 1–2 września 2021 r., red. D. Brykała, P. Lamparski, Warszawa 2021, <https://doi.org/10.7163/Konf.0003>; *Kamienie młyńskie w kościołach Warmii i Mazur. 2nd Annual millPOLstone Workshop. Olsztyn, 7–8 września 2022 r. Materiały konferencyjne*, red. D. Brykała, P. Lamparski, Warszawa 2022, <https://doi.org/10.7163/Konf.0005>.

**XLV Ogólnopolska Konferencja
Kartograficzna „Metody
kartograficzne i geomatyczne
w badaniach interdyscyplinarnych”,
Lublin, Janów Lubelski, 20–23
września 2023 roku**

W środowisku polskich kartografów niezwykle istotny jest wrzesień, gdy rokrocznie odbywa się Ogólnopolska Konferencja Kartografów, organizowana przez poszczególne ośrodki kartograficzne. W tym roku, w dniach 20–23 września Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie podjął się trudu organizacji 45. już konferencji. Została ona podzielona niejako na trzy części.

Dzień pierwszy (Lublin) poświęcony były jubileuszowi stulecia „Polskiego Przeglądu Kartograficznego” (obecnie „Polish Cartographical Review”). Zorganizowana została sesja jubileuszowa, dyskusja panelowa (Jerzy Ostrowski, Jerzy Siwek, Izabela Gołębiowska, Katarzyna Słomska-Przech), a także wystawa rocznicowa „Polski Przegląd Kartograficzny 1923–2023”.

Drugiego i trzeciego dnia konferencji przeniesiono się do Janowa Lubelskiego, do Ośrodka Edukacji Ekologicznej Lasów Państwowych. Zaplanowane zostały nie tylko sesje referatowe (5) i sesja posterowa (1), ale także – *novum* na tych konferencjach – dyskusje panelowe (4). Panele poświęcone były miejscu i roli metod kartograficznych i geomatycznych w modelowaniu rzeczywistości, przyszłości polskiej kartografii akademickiej (panel młodych badaczy), kartogramowi i kartodiagramowi jako wizualizacji optymalnej (ze znakiem zapytania!), a także praktykom unaoczniania przestrzeni: synergii kartografii i humanistyki.

Spośród pięciu sesji referatowych i czterech paneli dyskusyjnych, dwie sesje i jeden panel dotyczyły zagadnień z pogranicza kartografii i humanistyki, w tym przede wszystkim historii. Warto przyjrzeć się

im bliżej. W panelu „O praktykach unaoczniania przestrzeni. Synergie kartografii i humanistyki” zorganizowanym przez Beatę Konopską (UMCS) wzięli udział Anna Barcz (IH PAN), Mikołaj Madurowicz (UW), Bogumił Szady (IH KUL/ IH PAN), oraz Paweł Weszpiński (Muzeum Warszawy). Podczas dyskusji paneliści będący reprezentantami dyscyplin takich jak kulturoznawstwo, historia czy geografia przedstawili rozważania nt. rozumienia terminu „mapa”. Uczestnicy rozmawiali również o procesie tworzenia map, w szczególności o trudnościach w prezentacji zjawisk nieuchwytnych, ulotnych czy też o odpowiednim doborze środków wyrazu dla wydarzeń związanych na przykład z Zagładą. Trzecim wątkiem poruszonym podczas dyskusji była sama przestrzeń – zarówno rzeczywista, jak i mentalna.

Wspomniane sesje referatowe miały miejsce trzeciego dnia konferencji. Pierwsza z nich („Metody kartograficzne i geomatyczne w dziedzinie badań humanistycznych. Historia nauki – historia kartografii”) składała się z siedmiu referatów. Obrady otworzył Mateusz Zawadzki, który wraz z Beatą Konopską (UMCS) podkreślił rolę repozytorium tematycznego źródeł kartograficznych i tekstowych w badaniach humanistycznych. Omawiane repozytorium służy gromadzeniu, a przede wszystkim wiązaniu ze sobą map i tekstów dotyczących konferencji paryskiej po pierwszej wojnie światowej i jest bardzo pomocne w badaniach nad tym zagadnieniem. Następnie zespół z IH PAN (Tomasz Panecki, Anna Barcz, Wiesława Duży, Michał Gochna oraz Aniela Wrzesińska) pochylił się nad problemami i wyzwaniem opracowania cyfrowej edycji „Karty Dawnej Polski” (1:300 000, 1859) Wojciecha Chrzanowskiego i Feliksa Wrotnowskiego. Zwrócono uwagę na trudności na niemal każdym etapie edycji źródła kartograficznego: kalibracji arkuszy, opracowania struktury bazy danych i indeksacji treści mapy.

Następnie Paweł Wespiński opowiedział o koncepcji wystawy „Miasto i jego mapy”, która będzie miała miejsce w Muzeum Warszawy. Zaznaczył, że w odróżnieniu od innych wystaw koncepcja ta będzie podlegała recenzji naukowej, a sama wystawa będzie składała się nie tylko z map, ale także elementów multimedialnych jak film czy dźwięk. Maria Stadnicka (UMCS) odpowiedziała na pytanie, w jaki sposób możemy odróżnić błędy celowe od naturalnych w geometrii dawnych planów miast. Badania były oparte na analizie kartometryczności kilkudziesięciu dawnych planów, a prelegentka wyznaczyła wartość błędu w milimetrach (ok. 3 mm w skali mapy), powyżej której możemy mówić o celowym zniekształceniu. Paulina Wacławik (UW) przybliżyła koncepcję głębokiego mapowania (*deep mapping*) na przykładzie „Atlasu Wisły Akwakrytycznej”. Pokazała, w jaki sposób kartograf może za pomocą mapy ująć nieostre i niepewne kategorie pojęciowe pochodzące z różnych rodzajów literatury. Ostatnie dwa referaty tej sesji prezentowały zagadnienia z zakresu historii kartografii. Lucyna Szaniawska (Warszawa) swoje wystąpienie poświęciła mapie Giuseppego Rosaccia, jako syntezie wiedzy geograficznej i metod kartograficznych z przełomu XVI i XVII w., a Aliaksei Adamovitch – mapie Wielkiego Księstwa Litewskiego Jana Nepreckiego z 1749 r.

Druga sesja, zatytułowana „Metody kartograficzne i geomatyczne w badaniach historyczno-geograficznych”, zgromadziła osiem referatów. Jako pierwszy swoje badania przedstawił Waldemar Spallek (UWr), prezentując metody kartograficzne i geoinformatyczne w badaniach historyczno-geograficznych na przykładzie „Atlasu Chasydyzmu”. Pokazał, jakie środki i metody ma do dyspozycji kartograf, aby najefektywniej, a jednocześnie zgodnie ze stanem badań zaprezentować wyniki dociekań historyków. Następnie Jakub Kuna i Paweł Cebrykow (UMCS) skupili się na trudnościach, jakie stoją przed osobami

opracowującymi poszczególne zeszyty *Atlasu historycznego miast polskich*, szczególnie dotyczących tych ośrodków, które znajdują się na terenie byłej Kongresówki, a to ze względu na niejednorodność materiałów źródłowych (planów katastralnych). Na przykładzie województwa lubelskiego podjęli próbę wyznaczenia kanonu map podstawowych. Zespół z Poznania – Radzym Ławniczak i Jarosław Kubiak (UAM) – przedstawił referat dotyczący archiwalnych i współczesnych źródeł kartograficznych jako bazy wiedzy o zmianach użytkowania terenu w zachodniej Wielkopolsce. Na przykładzie Puszczy Noteckiej zaprezentowali serię map rekonstrukcyjnych z różnych przedziałów czasowych (od początku XX w. do dziś). Następnie Anna Miklar (UJ) omówiła wyzwania związane z prowadzeniem badań oraz prezentacją ich wyników w formie map na przykładzie wielkiej własności ziemskiej w Galicji i jej losów od połowy XIX w. do współczesności. Głównym problemem do rozwiązania, zdaniem prelegentki, jest konieczność kolacjonowania i weryfikacji danych między mapami topograficznymi, katastralnymi oraz spisami. Kolejni referenci, Robert Kozyrski i Monika Kupczewska (KUL), zaprezentowali problemy metodyczne i częściowe wyniki projektu atlasu ruchu zakonnego w Polsce od X do XXI w., wskazując przede wszystkim na trudności w pozyskaniu danych o klasztorach. Bogumił Szady zademonstrował nowy sposób reprezentacji parafii w kartografii historycznej, który oparł na teorii manifestacji. Zaproponował także pojęcie „siedziby parafii” w miejsce „miejscowości parafialnej”. Kolejni referenci, Łukasz Borowski i Piotr Banasik (AGH), przedstawili algorytm wpasowania mapy katastralnej dla Krakowa. Posiłowali się przy tym historycznymi układami współrzędnych lokalnych, aby błąd wpasowania był jak najmniejszy. Ostatni referat dotyczył przestrzennej (re)organizacji gospodarki leśnej Ordynacji Zamoyskich na przełomie XVII

i XIX w. Dominik Róg (KUL), Joachim Popek (UR), Tomasz Związek (IGiPZ PAN) przedstawili model rozwoju gospodarki leśnej w dobie zmieniających się okoliczności politycznych (rozbiory) i tego, jak wpływał na środowisko i życie lokalnych społeczności.

Czwarty i ostatni dzień konferencji to warsztaty terenowe pt. „Piękno przyrody i dziedzictwo kulturowe Lasów Janowskich”, w których wzięło udział kilkadziesiąt osób. Uczestnicy mogli zapoznać się kompleksowo z geografią fizyczną okolic (geologia, geomorfologia, szata roślinna, fauna), a także dziedzictwem kulturowym (zagospodarowanie przestrzeni, relacje człowiek–środowisko).

Podsumowując, ze względu na liczne i prezentujące wysoki poziom wystąpienia łączące humanistykę i historię z kartografią konferencję należy ocenić bardzo wysoko. Od kilku już lat widać wyraźny wzrost zainteresowania historyków mapami i GIS-em, a geografów historią, efekty zaś tej synergii dają się obserwować na Ogólnopolskich Konferencjach Kartograficznych. Można zaryzykować stwierdzenie, że – o ile trend się nie odwróci – niebawem historia kartografii i kartografia historyczna będą reprezentowane na równi z takimi zagadnieniami jak metodyka kartograficzna czy narzędzia GIS w kartografii. Jedyną wadą lubelskiej konferencji był wieczny niedoczas, a co za tym idzie ograniczona przestrzeń na dyskusję, a niekiedy jej brak. Kolejna konferencja odbędzie się w przyszłym roku, ale na ten moment nie jest jeszcze znane miejsce obrad. ■

Tomasz Panecki
(Warszawa)

Katarzyna Słomska-Przech
(Warszawa)

Warsaw Spatial Humanities seminar – seria wykładów organizowanych przez przedstawicieli Instytutu Historii PAN, Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych UW, Wydziału Historii UW oraz Leibniz-Institut für Länderkunde w Lipsku w Niemczech, online, 2022–2023

W 2022 r. zorganizowano pierwsze seminarium Warsaw Spatial Humanities (Warszawska Humanistyka Przestrzenna – trzeba jednak przyznać, że polskie tłumaczenie nazwy nie oddaje kontekstu naukowego tzw. *spatial turn*, dobrze już rozpoznanego w świecie anglojęzycznym). Pomysłodawcami seminarium są Tomasz Panecki (IH PAN, WGiSR UW) oraz Francis Harvey (Leibniz-Institut für Länderkunde, WH UW). Razem z Wiesławą Duży (IH PAN, WH UW) co kwartał zapraszają naukowców zajmujących się badaniami związanymi z humanistyką przestrzenną. Spotkania organizowane są w formie online, co pozwala na udział badaczy z całego świata.

Pierwszy wykład w ramach WarSHum wygłosił Keith Lilley z Queen's University w Belfaście. Tytuł wystąpienia to „Mapping the Field(s): New Intersections in Spatial Humanities”. Spotkanie odbyło się 27 kwietnia 2022 r. i zgromadziło przed monitorami komputerów kilkadziesiąt osób z różnych stron Europy. Lilley mówił o najważniejszych pracach poświęconych historii przestrzennej (*spatial history*), w tym na przykład o rekonstruowaniu historycznych układów urbanistycznych uznawanych za część dziedzictwa kulturowego. Kluczowym aspektem rozwiniętym w wystąpieniu było tytułowe „kreślenie” czy też „mapowanie” pola/pól. Z jednej strony tak sformułowany temat odnosił się do wieloaspektowego i porównawczego podejścia do tego pola badawczego,

z drugiej zaś do badań poświęconych pomiarom przestrzeni fizycznej w przeszłości, w tym narzędziom pomiarowym, warunkom pracy mierniczych i ich kwalifikacjom, procesowi kreślenia map. Wykład uzupełniła owocna dyskusja.

Drugie seminarium WarSHum odbyło się 5 października 2022 r. Wykład zatytułowany „Information technologies in historical research – with emphasis on semantic web” wygłosił Tomasz Kubik z Politechniki Wrocławskiej. W czasie wykładu zaprezentowano efekty współpracy historyków i specjalistów w zakresie systemów informacji przestrzennej. Analiza zmian sieci osadniczej na Śląsku, tworzenie i wykorzystanie w badaniach cyfrowych gazeterów, czyli wykazów nazw punktów osadniczych, cyfrowe przetwarzanie źródeł pisanych, mające na celu zebranie danych pozwalających na prowadzenie zaawansowanych analiz przestrzennych, to tylko niektóre aspekty poruszone w czasie wykładu.

Organizatorzy Warsaw Spatial Humanities poprosili Anne Knowles z Maine University w Stanach Zjednoczonych o wygłoszenie kolejnego wykładu. Nosił on tytuł „Placing the Holocaust: An interactive mapping platform for Holocaust research and teaching”. Trzecie seminarium z omawianej serii odbyło się 24 stycznia 2023 r. jak zawsze zdalnie. Badaczka omówiła prace prowadzone w ramach projektu, którego celem jest stworzenie przestrzennej bazy danych na temat miejsc związanych z Holocaustem. Efektem tych prac będzie portal edukacyjny pozwalający prowadzić własne badania nad geografiami Holocaustu oraz upowszechniający wiedzę na temat przestrzennego rozmieszczenia gett, obozów i innych miejsc znanych ze wspomnień tych, którzy ocalili.

Czwarte seminarium udało się zorganizować dokładnie w jego pierwszą rocznicę, czyli 27 kwietnia 2023 r. Leif Schuermann z Universität Trier przygotował na tę okazję wykład „From digitized old maps to computer-based dynamic simulation

systems – new perspectives for digital historical geography”. Wśród kilku projektów badawczych przedstawionych przez prelegenta sporo miejsca zajęło budowanie symulacji ruchu i transportu w Imperium Rzymskim, które wymagało uwzględnienia takich elementów jak przebieg dróg, topografia czy wręcz warunki klimatyczne. Wywołało to dyskusję m.in. na temat możliwości wykorzystania sztucznej inteligencji w modelowaniu zjawisk przestrzennych z przeszłości.

Z kolei 27 czerwca 2023 r. Alexis Litvine z Cambridge University wygłosił wykład „Eighteenth-century highways of the sea. A multi-criteria simulation of European coastal shipping routes in the «age of sail»”. Wykorzystując wyniki badań nad historią europejskiego morskiego transportu przybrzeżnego, omówił obszernie znaczenie i trudności związane ze zbieraniem przestrzennych danych historycznych i pracą ze zbiorami tego typu danych. Mówił też o znaczeniu modelowania dla zrozumienia szerokich zagadnień historycznych – w tym przypadku podstaw rewolucji przemysłowej w Wielkiej Brytanii.

Szóste seminarium WarSHum odbyło się 2 października 2023 r. Zaproszoną prelegentką była Katherine McDonough, której wykład nosił tytuł „You Cannot Ground Truth the Past: Computational Approaches to Historical Maps” i jak każde seminarium zgromadził kilkadziesiąt osób zainteresowanych badaniami nad historyczną przestrzenią. Tym razem wykład dotyczył budowania oraz korzystania z kolekcji map dawnych, ze szczególnym uwzględnieniem zmian zachodzących w tej pracy w wyniku zastosowania metod uczenia maszynowego. Kluczowe pytanie postawione przez prelegentkę brzmiało: „jak możemy wykorzystać doświadczenia wynikające z krytyki systemów informacji przestrzennej w pracy z kolekcjami map dawnych potraktowanych jako zbiory danych?” Próby odpowiedzi na te pytania podjęto w projektach „Machines

Reading Maps” oraz „Living with Machines”, w których Katherine McDonough brała udział.

Dotychczasowe spotkania pokazują główne cele Warsaw Spatial Humanities: łączenie badaczy różnych specjalności podejmujących swoje badania wokół i w przestrzeni, chęć poznania projektów realizowanych w przeróżnych ośrodkach badawczych z całego świata, poświęcanie uwagi metodom i technikom badawczym

oraz sposobom wykorzystania narzędzi cyfrowych w humanistyce. Cele te zamierzamy realizować, zapraszając kolejnych badaczy z kraju i ze świata. Wszystkich zainteresowanych udziałem w kolejnych seminariach Warsaw Spatial Humanities zapraszamy do kontaktu z organizatorami pod adresem. ■

Wiesława Duży
(Warszawa)